

II. MAHMUT DÖNEMİNDE SİVAS, YOZGAT VE ÇORUM'UN HÂNE/AİLE YAPISININ TESPİTİNE YÖNELİK BİR DENEME*

*Serpil SÖNMEZ***

Öz: Bu çalışmada II. Mahmut dönemine ait Sivas, Yozgat ve Çorum nüfus defterleri hâne tipi açısından incelenmiştir. Sonuç olarak bu defterlerde geniş ve parçalanmış hâne tiplerinin kısmen tespit edilebileceği, ancak toplumun yapı taşı olarak kabul edilen çekirdek ailenin tespitinin mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında rol oynayan en önemli etken, II. Mahmut döneminde yapılmış olan nüfus sayımlarında kadın ve kız çocuklarının kaydedilmemiş olmasıdır. Bu yüzden sadece erkek nüfusa dayalı olarak elde edilen sonuçlara göre kısmen tespit edilebilen geniş aile oranı Sivas'ta yaklaşık %29; Yozgat'ta ise yaklaşık %23'tür.

Parçalanmış aile oranı Sivas'ta %3,22, Yozgat'ta %3,72'dir. Parçalanmış aile oranını etkileyen en önemli faktör yine kadın nüfusun kaydedilmemiş olmasıdır. Buna ek olarak her iki şehirde de parçalanmış aile oranlarını, toplumda bulunan dulları yeniden evlendirme eğilimi de etkilemiştir.

Sivas ve Yozgat defterlerinde nüfus kaydı mahalle ve hâne ayırımına göre yapılmışken, Çorum defterinde sadece mahalle ayırımı yapılmıştır. Bu nedenle Çorum'da baba ve evli oğlun/oğulların aynı hânedeymiş yaşıyor yaşımadığını tespit etmek mümkün değildir. Bu da herhangi bir aile tipini tespit etmeyi olanaksız kılmaktadır.

Sadece erkek nüfusun kaydedildiği defterlerden elde edilen bu sonuçlar gerçeği tam olarak yansıtmamakla birlikte bir fikir vermesi bakımından önemlidir.

Anahtar kelimeler: Hâne/aile, aile yapısı, Sivas, Yozgat, Çorum, şehir, Osmanlı.

A Study on Types of Households in Sivas, Yozgat and Çorum During Mahmut II's Reign

Abstract: This study examines the types of households based on the census notebooks of Sivas, Yozgat and Çorum during Mahmut II's reign. As a result while large and fragmented household types can be partially identified, it is not possible to identify the core family that is widely accepted as the building block of society. The most important reason for this difficulty is the fact that women and girls were not registered in the censuses conducted during Mahmut II's

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 06.05.2019 - 05.07.2019

Bu çalışma 2017 yılında İstanbul'da düzenlenen *Altay Toplulukları Sempozyumu*'nda sunulmuş olan "II. Mahmut Döneminde Bazı Şehirlerin Hâne/Aile Yapısının Tespitine Yönelik Bir Deneme (Sivas, Çorum, Yozgat Örneği)" isimli bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr.Öğr.Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Iğdır, Türkiye. serpil.sonmez@igdir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0560-9507.

reign. Thus, according to the results thereof, which are based only on the male population; the large family ratio can be partially determined at ca. 29% in Sivas and 23% in Yozgat.

The ratio of fragmented families is 3.22% in Sivas and 3.72% in Yozgat. Yet again the most important factor affecting the ratio of fragmented family is that the female population was not registered. Moreover, the tendency to re-marry widowed women in both communities also effected the ratios of fragmented families.

In the Sivas and Yozgat notebooks, registration is based on both the neighbourhood and the household breakdown, whereas, in the Çorum notebook it is only based on the neighbourhood breakdown. Thus, in Çorum, it impossible to identify any family types, since we cannot determine whether a father and his married son/sons are part of the same household.

Although results, obtained from registers with no female population, do not reflect accurately the reality, still they provide us with a general framework.

Keywords: Household, family structure, Sivas, Yozgat, Çorum, city, Ottoman.

Giriş

Bu çalışmanın amacı II. Mahmut döneminde yapılmış olan nüfus sayımlarını hâne tipi açısından incelemektir.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde ilk modern nüfus sayımı 1885 yılında yapılmıştır. Bu sayım, sadece erkekler değil, kadın ve kız çocukları da sayıldığı ve bunun yanı sıra nüfusa dair bazı standart bilgiler de kaydedildiği için ilk modern nüfus sayımıdır. Bu sebeplerle 1885 nüfus sayımı ilk defa olarak evlilik, aile ve doğurganlık gibi konularda kesin sonuçlara ulaşmayı mümkün kılacak verileri kapsamaktadır (Duben ve Behar, 2014, s. 28).

II. Mahmut dönemi nüfus sayımlarını daha önce çeşitli amaçlarla yapılmış olan sayımlardan ayıran en temel özellik, bu sayımlarda her yaştan erkek nüfusun kaydedilmiş olmasıdır¹. Nitekim bu nüfus defterleri incelendiğinde, 4 günlük bebekten, 110 yaşındaki kişiye kadar en gencinden en yaşlısına erkek nüfusun kaydedildiği görülecektir². Sayımdaki bu yeniliğe rağmen II. Mahmut dönemi nüfus sayımları, kadınlar ve kız çocukları kaydedilmediğinden, Osmanlı toplumunda yaygın olan hâne tipini tespit etmek bakımından problemlidir.

¹ Örneğin Tahrir defterlerinde sadece vergi mükellefi olan yetişkin erkekler kaydedilmiştir.

² Burada bütün erkek nüfus derken yaş gözetmeksizin sayıma katılan her bir erkeğin kaydedilmesi kastedilmektedir. Diğer yandan nüfus sayımından kaçan veya gizlenenlerin olduğu da bir gerçektir. Örneğin Divriği hakkında yapılmış bir çalışmada sayımdan kaçanların sayısının hiç de az olmadığı görülmektedir. Bk. (Yüksel, 2006-2007, ss. 28-29).

Bununla birlikte bu defterlerin hâne tipi analizinde ne ölçüde kullanılabileceği üzerinde durulması gereken bir konudur. Çünkü Tanzimat öncesinde kadınların ve kız çocuklarının da kaydedildiği bir nüfus sayımı olmadığından, bu defterlerden elde edilecek sonuçlar, Osmanlı toplumunda yaygın olan hâne tipi hakkında fikir vermesi bakımından önemlidir³.

Bu çalışmada birbiriyle coğrafi ve idarî olarak ilişkili olan şehirler seçilmiştir: Sivas, Yozgat ve Çorum. Bu şehirlerin tercih edilmesi iki nedenle anlamlıdır. Birincisi coğrafi olarak komşu olan bu şehirler vasıtasıyla belli bir bölgede yaygın olan hâne tipi ve ikinci olarak da aynı idarî birimin parçası olan bu şehirlerin incelenmesi ile -ve daha sonra yapılacak tamamlayıcı çalışmalarla birlikte- Tanzimat öncesinde Sivas Eyaleti'nde yaygın olan hâne tipi hakkında bir fikir edinmek mümkün olacaktır. Böylece Tanzimat öncesinde Osmanlı taşra toplumunda hangi hâne tipinin yaygın olduğu konusunda da bir ipucu ortaya konulabilecektir.

Bu çalışmanın temel kaynakları Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan 2399 ve 2400 numaralı Sivas, 1911 numaralı Çorum ve 2111 numaralı Yozgat nüfus defterleridir. Bu defterlerin hâne tipi açısından incelenebilmesi için öncelikle kavramsal bir çerçeveye ihtiyaç vardır. Ancak bu konudaki sosyolojik çalışmalar incelendiğinde böyle bir kavramsal çerçeve çizmenin zorluğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü hâne/aileyi konu alan sosyolojik çalışmalarda hânehalkı ve aile tipleri konusunda birden fazla yaklaşımın olduğu ve buna bağlı olarak pek çok alt sınıflandırmanın yapıldığı görülmektedir⁴. Buna ek olarak II. Mahmut dönemi nüfus defterlerinin içerdiği bilgilerin sınırlılığının yarattığı problem de göz önüne alındığında modern öncesi nüfus sayımlarının hâne tipi bakımından incelenebilmesi için daha basit veya farklı bazı tanımların ve sınıflandırmaların yapılması gereği ortaya çıkmaktadır.

Öncelikle nüfus defterlerinde de karşımıza çıkan bir terim olan hânenin ne anlama geldiği sorusunu yanıtlamakla işe başlamak faydalı olacaktır. Tarihsel olarak ele alındığında Osmanlı Devleti'nde hâne bir iktisadi terim olarak kullanıldığı gibi aile ve ev (bina) anlamında da kullanılmıştır (Göyünç, 1997, s. 552). Hânehalkı ve aile terimlerini karşılaştıran sosyolojik bir çalışmada ise hâne (veya hânehalkı), akrabalık ilişkisinin, kan bağının ve iktisadi birliğin zorunlu olmadığı, aynı evde yaşayan bireylerden veya tek bir bireyden oluşan bir birim olarak tanımlanmaktadır (Yavuz ve Yüceşahin, 2012, s. 81).

İkinci olarak hâne/aile tiplerinin tanımı ve Tanzimat öncesi nüfus sayımlarının hangi aile tiplerine göre analiz edileceğinin tespit edilmesi önemlidir. Yukarıda

³ II. Mahmut dönemi nüfus defterlerini temel kaynak olarak kullanan bir çalışma için bk. (Kütükoğlu, 2003).

⁴ Bk. (Timur, 1972, ss. 3-27; Gökçe, 1976).

bahsi geçen Sivas, Çorum ve Yozgat nüfus defterleri üzerinde yaptığımız inceleme sonucunda iki hâne/aile tipinin şüpheye yer bırakmadan tespit edilebileceği kanaati oluşmuştur. Bunlar geniş ve parçalanmış aile tipleridir.

Sosyolojik literatürde geniş aile, çeşitli kuşakları (yatay, dikey veya aynı kuşakları) barındıran veya birden fazla evli çiftin yaşadığı (Timur, 1972, s. 5; Yavuz ve Yüceşahin, 2012, s. 82); parçalanmış aile ise ebeveynlerden birinin bulunmadığı aile olarak (Timur, 1972, s. 27) tanımlanmaktadır⁵.

Bu çalışma kapsamında incelenen nüfus defterlerinde tespiti en güç aile tipi çekirdek ailedir. Çekirdek aile karı-koca ve varsa evlenmemiş çocuklardan oluşan ailedir (Timur, 1972, s. 27). Bu aile tipinin tespitinde karşılaşılan zorluklara yeri geldikçe değinilecektir.

1. Sivas, Yozgat ve Çorum Nüfus Defterleri

Bu çalışmada Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde bulunan 2399 ve 2400 numaralı iki adet Sivas nüfus defteri kullanılmıştır. Bu defterlerden 2399 numaralı olanı Sivas'ın Müslüman nüfus kayıtlarına, 2400 numaralı olanı da gayrimüslim nüfus kayıtlarına aittir. Her iki defterin tarihi de 5 Zilkade 1249'dur (22 Temmuz 1833). 2111 numarada kayıtlı Yozgat nüfus defterinin tahmini tarihi H.1250'dir (M. 1834/1835). 1911 numarada kayıtlı Çorum nüfus defterinin tarihi ise H. Muharrem 1246'dır (Haziran-Temmuz 1830). Bu defterlerin seçilmesinin iki ana sebebi defterlerin eksik olmaması ve sayım tarihlerinin birbirine yakın olmasıdır.

II. Mahmut döneminde yapılan nüfus sayımlarında her yaştan erkek nüfusun kaydedildiği daha önce belirtilmişti. Fakat bu sayımlar öncesinde nüfus memurlarına yaş dışında erkek nüfusa ait hangi bilgilerin kaydedileceği konusunda bir talimat verilmemiştir⁶. Bu nedenle bu defterlerin içerdiği bilgilerde bir standardizasyon sorunu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sivas, Yozgat ve Çorum nüfus defterleri incelendiğinde, kaydedilen bilgilerde benzerliklerin yanı sıra farklılıklar da olduğu görülmektedir. Örneğin sayımın amacına uygun olarak yaş, isim, baba ismi, yaşanan mahalle gibi bilgiler hepsinde kaydedilmiştir. Keza Gayrimüslimlerin cizye seviyesi bu defterlerin hepsinde istisnasız belirtilmiştir (âlâ, evsat ve ednâ olarak). Bununla birlikte

⁵ Hâne tiplerini sınıflandırmanın zorluğu bakımından parçalanmış aile ile geniş aile tipleri iyi birer örnektir. Örneğin sadece anne ve çocuklardan veya sadece baba ve çocuklardan oluşan bir aile, parçalanmış aile sınıflandırması içinde yer alırken, bu ailede anneanne/dede/teyze/amca vb. bir akrabanın da yaşaması durumunda geniş aile sınıflandırması içinde yer alabilmekte ya da geniş-parçalanmış aile gibi bir alt kategori oluşturmak da mümkün olabilmektedir.

⁶ II. Mahmut döneminde yapılan nüfus sayımlarının usulü hakkında bk. (Karal, 1943, ss. 17-20; Aydın, 1990, ss. 81-106).

örneğin meslek bilgilerinin kaydedilmesinde aynı özenin gösterildiği söylenemez.

Konumuz açısından bizi en fazla ilgilendiren farklılık ise Sivas ve Yozgat defterlerinde nüfus kaydı mahalle ve hâne ayırımına göre yapılmışken, Çorum defterinde sadece mahalle ayırımı yapılmış olmasıdır. Çorum defterinde hâne ayırımı gözetilmediğinden ailelerin aynı hânedeki mi farklı hânedeki mi yaşadığı sorusu cevaplanamamaktadır.

2. Sivas, Yozgat ve Çorum Nüfus Defterlerinin Yaygın Hâne Tipini Belirlemek Bakımından Sorunları

Tanzimat öncesinde Sivas ve Yozgat nüfus verilerinin hâne tipi tespitinde problemlen olan yanlarını örnekler üzerinden inceleyelim.

1. Sivas ve Yozgat şehirlerinde yaygın hâne tipini belirlemek bakımından nüfus defterlerinin en temel problemi kadınların ve kız çocuklarının kaydedilmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden II. Mahmut döneminde Sivas ve Yozgat şehirlerinde çekirdek ailenin oranını sağlıklı bir şekilde tespit etmek mümkün değildir.

Aşağıdaki kayıt, çekirdek ailenin tespitinde karşılaşılan güçlükler konusunda bir örnek teşkil etmektedir.

Şah Hüseyin Mahallesi - Müste'cer Mülk Deli Hafız Hânesi

Ahıska Muhacirlerinden Yusuf bin Osman, yaş 35, Tüccar

Büyük oğlu Mustafa, orduda, yaş 15

Diğer oğlu sabi Muhammed, yaş 6 (COA, Nfs.d. 2399, s. 2).

15 ve 6 yaşında iki oğlu ile aynı hânedeki yaşayan Yusuf'un ailesi ilk bakışta çekirdek aile olarak düşünülebilir. Ancak nüfus sayımında kadınlar ve kız çocuklarının kaydedilmediği göz önüne alındığında bu ailede aile reisi olan Yusuf'un annesi, kayınvalidesi veya kız yeğeni gibi bir kadın akrabasının yaşayıp yaşamadığı ve Yusuf'un eşinin hayatta olup olmadığı bilinmemektedir. Yusuf'un eşi hayatta değil ise bu aile parçalanmış aile statüsünde değerlendirilebilecekken, büyükanne, kayınvalide veya bir kız yeğenin bu ailede yaşaması halinde ailenin geniş aile olarak değerlendirilmesi gerekir. Her iki durumun birlikte olması halinde ise bu aile parçalanmış geniş aile statüsünde olacaktır. Bu sebeplerden ilk bakışta çekirdek aile gibi görünen bu hânenin pekâlâ geniş, parçalanmış veya parçalanmış geniş aile olması da mümkündür.

Nüfus defterlerinde kadın akrabaların varlığına dair kayıtlar son derece az sayıdadır. Örneğin Sivas Gayrimüslim defterinde Ağca Bölge Mahallesi 71 numaralı hânedeki aile reisi ile baldızının 11 yaşındaki oğlu, yani karısının yeğeni kaydedilmiştir. Ancak baldızın, yani çocuğun annesinin de bu hânedeki yaşayıp yaşamadığını söylemek mümkün değildir.

2. Baba ve yetişkin oğul/oğulların kaydedildiği hânelerde yetişkin oğul/oğulların -erkek çocukları kaydedilmemiş ise- medeni durumları bilinemediği gibi buna ek olarak bu tür hânelerde herhangi bir kadın akrabanın yaşayıp yaşamadığı da bilinmemektedir. Bu duruma örnek olarak aşağıdaki kaydı inceleyelim.

Kayırcık Mahallesi- Diğer Müezzın Oğlu Hânesi

Muhammed Emin bin Recep, yaş 60, debbağdır

Büyük oğlu Recep, yaş 22, Meydan Cami Kayyumu

Diğer oğlu Abdullah, yaş 15, (Mansureye ilhak olunmuştur).

Diğer oğlu Abdulkadir, yaş 8 (COA, Nfs.d. 2399, s. 29).

Babasıyla aynı hânede kaydedilmiş olan 22 yaşındaki büyük oğlu Recep'in medeni durumu belirsizdir. Çünkü,

- a) Recep bekâr olabilir.
- b) Recep evli ama sadece kız çocuk sahibi olabilir.
- c) Recep evli ama çocuksuz olabilir.

Babasıyla aynı evde yaşayan Recep ve 15 yaşındaki kardeşi Abdullah bekâr ise (a şıkkı) bu aile çekirdek aile olabilir veya ailede herhangi bir kadın akraba yaşıyorsa (anneanne/babaanne, teyze vs.) geniş aile olabilir. Diğer iki seçenekten birinin doğru olması halinde ise bu aile başka herhangi bir koşula bakılmaksızın geniş aile olarak değerlendirilmelidir.

3. Tek bir yetişkin erkeğin kayıtlı olduğu hânelerde bu kişinin medeni durumu hakkında bir veri olmadığı gibi bu hânede herhangi bir kadın akrabanın yaşayıp yaşamadığı da bilinmemektedir. Aşağıdaki kayıt buna bir örnek teşkil etmektedir.

Şah Hüseyin Mahallesi- Müste'cer Mülk Bostancı Hacı Hânesi

Kısa kumral bıyıklı, Mardiros veled-i Bađdasar, yaş 37, dellak (COA,

Nfs.d. 2400, s. 5).

Bu örnekte Mardiros'un medeni durumuna dair olasılıklar ve bu olasılıkların her birine göre hangi aile tipi içinde sınıflandırılabileceği aşağıdaki şıklarda gösterilmiştir:

- a) Bekâr ve tek başına yaşıyor (Çekirdek veya tamamlanmamış aile).
- b) Bekâr ve dul annesi ile yaşıyor (Parçalanmış aile).
- c) Bekâr ve bekâr/dul ya da sadece kız çocuğu olan bir kadın akrabası ile (dul ve sadece kız çocuğu olan kız kardeş, teyze, hala, yenge vb.) yaşıyor (Geniş aile).
- d) Bekâr ve bekâr kız kardeşi/kardeşleri ile yaşıyor (Parçalanmış aile).

e) Evli ama çocuksuz (Çekirdek aile).

f) Evli ama sadece kız çocuğu var (Çekirdek aile).

Görüldüğü gibi olasılıklar çok çeşitlidir. Ancak eldeki bilgiler Mardiros'un dâhil edileceği aile tipini belirlemek için yetersizdir.

4. İki veya daha fazla yetişkin erkek kardeşin veya bir veya birkaç yetişkin erkek kardeş ile küçük erkek kardeş/kardeşlerin kaydedildiği hânelerde yetişkin erkek kardeşin/kardeşlerin medeni durumu tespit edilemediği gibi bu tür hânelerde annenin olup olmadığı veya herhangi bir kadın akrabanın yaşayıp yaşamadığı da belli değildir. Aşağıdaki iki kayıt bu durumun örnekleridir.

Tekye Mahallesi

Uzun boylu, kumral bıyıklı külhancı oğlu derzi Mıgırdiç, yaş 30

Uzun boylu, kumral bıyıklı Agob, Mıgırdiç'in kardeşi, yaş 23

Manek, Mıgırdiç'in diğer kardeşi, yaş 9 (COA, Nfs.d. 2111, s. 30).

Küçük Minare Mahallesi- Müste'cer Mülk Sandıkçı Ömer Hânesi

Uzun kara bıyıklı, Mıgırdiç'in oğlu Mardiros, yaş 25, neccar

Kardeşi, orta kara bıyıklı, Mıgırdiç'in oğlu Ohannes, yaş 22, demirci
(COA, Nfs.d. 2400, s. 9).

5. Çorum nüfus defterinde daha önce de değinildiği gibi baba ve evli oğlun aynı hânedeki yaşayıp yaşamadığını tespit etmek mümkün değildir. Örneğin Çorum defterinin ilk sayfasında kaydedilmiş olan Eski Müftü el-Hac Hasan Efendi ile ondan sonra kaydedilen evli 3 oğlunun ve bunların oğullarının tek bir hânedeki mi yoksa ayrı ayrı hanelerde mi yaşadığını tespit etmek mümkün değildir (COA, Nfs.d. 1911, s. 3). Benzer örnekler bu defterde bol miktarda mevcuttur. Bu sebeple Çorum defterinde sadece çekirdek aile değil, geniş aile tipi de tespit edilememektedir.

6. Sivas ve Yozgat nüfus defterlerinin bir başka problemliliği kayıt biçimini de ev sahibi ile aynı hânedeki kaydedilen kiracıların durumu oluşturmaktadır. Bu kiracılar ile ev sahibi arasında nasıl bir ilişki olduğunu tanımlamak zordur. Bunlar evin bir bölümünü ya da bir odasını mı kiralamışlardı yoksa aynı bahçe içinde ev sahibinden ayrı bir binada/odada mı yaşıyorlardı vb. sorular cevaplanmaya muhtaçtır. Şer'îye sicillerinde bazı evlerde veya evin bahçesinde kiralık odalar olduğuna dair kayıtlar bilinmekle birlikte, nüfus defterlerinde bu şekilde karşımıza çıkan kiracıların ne kadarının bu türden kiralık odalarda ve ne kadarının ev sahibinin yaşadığı evde oturduğunu tespit etmek mümkün değildir. Kiracının aynı bahçede farklı bir binada oturması veya ev sahibi ile aynı binayı paylaşması durumları hâne tipini etkilemektedir.

Yozgat nüfus defterinde kiracı kayıtları incelendiğinde kiracıları 4 farklı grupta sınıflandırabiliriz.

a) Ev sahibi ile aynı hânedeki kaydedilen kiracılar: Bu tür kayıtlarda kiracılar hânenin kaydedilen son erkek üyesinden sonra, “Merkum Ebubekir’in hânesinde kiracı” örneğinde görüldüğü gibi, hâne reisinin adı zikredilerek kaydedilmiştir (COA. Nfs.d. 2111, s. 1). Hâne reisi olarak bir erkeğin bulunmadığı durumlarda ise hânedeki dul kadın zikredilerek, onun kiracısı olarak kaydedilmiştir. Yozgat’ta kiracıların büyük bir kısmı (%70’i) bu şekilde ev sahibi ile aynı hânedeki kaydedilmiştir. Bu tür kiracıların bir kısmının ev sahibi ile akraba olması da rastlanılan bir durumdur. Bu tür kiracılar kayınpederi, kayınvalidesi, babası, eniştesi vb. ile aynı hânedeki kiracı olarak yaşamaktadır.

b) Müstakil bir evde (ev sahibinin oturduğu ev haricinde) kiracı olanlar: Bu tür kiracıların sayısı azdır.

c) Vakıf mülkü olan evde kiracı olanlar. Şehirde bu şekilde vakıf mülkünü kiralayan sadece 2 kiracı bulunmaktadır.

d) Ev sahibinin bahçesinde bulunan odada/evde (Bahçe damında) kiracı olanlar. Bu grupta da sadece 2 kiracı tespit edilmiştir.

Sivas’ta durum biraz daha farklıdır. Gerek Müslim gerekse gayrimüslim nüfus kayıtları incelendiğinde, Sivas Şehri’ndeki kiracıların ezici çoğunluğunun müstakil bir evde kiracı olduğu ortaya çıkarılmıştır. Sivas’ta ev sahibi ile aynı hânedeki kaydedilen sadece 16 kiracı bulunmaktadır. Sivas’ta bulunan her 4 hânedeki birinin kiracı olduğu (Sönmez, 2017, s. 270) göz önüne alındığında, ev sahibi ile aynı hânedeki yaşayan kiracıların oranının son derece düşük olduğu görülmektedir.

Yukarıda kısaca değinilen bu problemlere rağmen Sivas ve Yozgat için geçerli olmak koşuluyla geniş ve parçalanmış aile tiplerinin tespiti kısmen mümkündür.

3. Hâne Tipi Tespiti

Yukarıda belirtilen problemler göz önüne alındığında ortaya çıkan tablo şu şekildedir: Daha önce de belirtildiği gibi Çorum nüfus defterinde herhangi bir hâne tipinin varlığını tespit etmek mümkün değildir. Sivas ve Yozgat nüfus defterlerinde geniş ve parçalanmış aile tiplerinin varlığını kısmen de olsa tespit etmek mümkündür.

A. *Geniş Aile*: Sivas ve Yozgat nüfus defterlerinde aile bireylerinin ilişkisine göre 3 tip geniş aile tespit edilmiştir:

1. Aralarında kan bağı veya (evlilik yoluyla) akrabalık bağı bulunan bireyleri barındıran geniş aileler: Bu geniş aile tipi baba, oğul ve torun/torunlardan veya aile reisi ile onun kayınpiraderi, yeğeni gibi akrabalarından oluşmaktadır.

2. İçinde kan bağı veya akrabalık bağı bulunmayan geniş aileler: Bu geniş aile tipi, aile reisi ile onun kölesi veya yanında çalışan kişilerden (tâbisi, hizmetkârı, hademesi vb.) oluşmaktadır.

3. İçinde hem kan/akrabalık bağı bulunan bireylerin hem de kan/akrabalık bağı bulunmayan bireylerin yaşadığı geniş aileler: Bu aile tipinde kan veya akrabalık bağı bulunan aile üyeleriyle köle, hizmetli veya niteliği belirtilmemiş diğer bireyler yaşamaktadır.

B. Parçalanmış aile: Bu aile tipi, küçük yaşta olup babası olmayan çocuklar (ki bunların *yetim* olduğu kaydedilmiştir) ve dul veya erkeksiz olarak kaydedilen hâneler göz önüne alınarak tespit edilmiştir⁷.

Bu çalışmanın ulaştığı sonuçlar değerlendirilirken şu noktaların göz önünde bulundurulması önemlidir:

1. Sivas ve Yozgat'ta tespit edilen geniş aile oranı sadece erkeklere göre tespit edilen orandır. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi kadınlar kaydedilmediğinden içinde sadece kadın akrabaları barındıran geniş aileleri tespit etmek mümkün değildir. Örneğin aile reisi ve erkek çocukların kayıtlı olduğu bir ailede eğer teyze, hala, kız kardeş, kayınvalide, baldız gibi bir kadın akraba yaşıyorsa bu aile geniş ailedir. Ancak bu tür geniş ailelerin varlığını Sivas ve Yozgat nüfus defterlerinde tespit etmek mümkün değildir.

2. Sivas ve Yozgat'ta tespit edilen parçalanmış aile oranı sadece erkeklerin durumuna göre tespit edilen orandır. Hatırlatmak gerekirse bu defterlerde babası ölmüş çocuklar *yetim* olarak kaydedilmektedir. Ancak annesi ölen çocuklar *öksüz* olarak belirtilmediğinden parçalanmış aileye dair tespitler eksiktir.

3. Sivas ve Yozgat'ta kiracı kayıtlarının tek tek incelenmesi sonucunda, hânenin son üyesinden sonra hane reisinin adı belirtilerek, hâne reisinin evinde kiracı olduğu belirtilenlerin ev sahibi ile aynı hânedeki yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu sebeple Yozgat ve Sivas'taki bu tür hânelerin tamamı geniş aile olarak sınıflandırılmıştır.

3.1. Sivas Şehri'nin Hâne Kompozisyonu

- Nüfus defterlerinde kayıtlı olan hânelerin en az %28,1'inin geniş aile olduğunu söylemek mümkündür. Müslüman hâne kayıtlarına göre geniş aile oranı %26,10; Gayrimüslim hâne kayıtlarına göre geniş aile oranı %32,96'dır.
- Tespit edilen geniş ailelerin %36'sında 3 veya 4 kuşak bulunmaktadır⁸. Müslüman geniş ailelerinin %33,48'inde 3 veya 4 kuşak yaşarken;

⁷ Üvey babaların bulunduğu aileler bu kategoriye dâhil edilmemiştir.

⁸ Sivas genelinde 4 kuşağın bir arada yaşadığı aile sayısı toplam 4'tür. Bu sebeple bu %36'lık oranın çok büyük bir kısmını 3 kuşağın yaşadığı geniş aileler oluşturmaktadır.

Gayrimüslim geniş ailelerinin %40,87'sinde 3 veya 4 kuşak bir arada yaşamaktadır.

- Tespit edilen geniş ailelerin %11,36'sını köle veya hizmetli bulunan hâneler oluşturmaktadır. Bu oran Müslüman geniş ailelerinde %16,35; Gayrimüslim geniş ailelerinde %3,66'dır. Geniş ailelerin %1,23'ünde ise kiracı veya "hânesinde fukara" gibi kaydedilmiş kişiler yaşamaktadır.
- Kan veya akrabalık bağı olmayan⁹ kişilerin yaşadığı hânelerin oranı bütün haneler içinde %3,54'tür.
- 13 yaş altı babasız erkek çocukların hane reisi olarak kaydedildiği aileler ile dul ve erkeksiz olarak kaydedilen ailelerin tamamı parçalanmış aile olarak kabul edilmiştir. Bunların bütün hâneler içindeki oranı %3,22'dir¹⁰. Müslüman hâneleri içinde parçalanmış hâne oranı %4,21; gayrimüslim hânelerinde yaklaşık %0,89'dur.

3.2. Yozgat Şehri'nin Hâne Kompozisyonu

- Nüfus defterinde kayıtlı hânelerin %22,61'ini geniş aileler oluşturmaktadır. Müslüman hâneleri içinde geniş ailelerin oranı %19; Gayrimüslim hâneleri içinde geniş ailelerin oranı %32,44'tür.
- Tespit edilen geniş ailelerin yaklaşık %30,7'sinde 3 veya 4 kuşak bir arada yaşamaktadır¹¹. Dini ayırım gözetildiğinde Müslüman geniş ailelerinin %31,87'sinde 3 veya 4 kuşak yaşarken; Gayrimüslim geniş ailelerinin %28,82'sinde 3 kuşak bir arada yaşamaktadır, gayrimüslim nüfusta 4 kuşak yaşayan geniş aile bulunmamaktadır.
- Tespit edilen geniş ailelerin %9,93'ünde çırak, gulam, tâbi, harem kethüdası gibi kan veya akrabalık bağı olmayan kişiler yaşamaktadır. Dini ayırım gözetildiğinde Müslüman geniş ailelerin %15'inde, Gayrimüslim geniş ailelerin %1,76'sında kan/akrabalık bağı olmayan kişiler yaşamaktadır.
- Bütün hâneler içinde kan veya akrabalık bağı olmayan kişilerle (gulam, tâbi, çırak, kiracı) birlikte yaşayan ailelerin oranı yaklaşık %9,3'tür¹².
- Bütün hâneler içinde parçalanmış ailelerin oranı %3,72'dir. Müslüman hâneler içinde parçalanmış aile oranı %4,44 iken Gayrimüslim hânelerinde parçalanmış aile oranı %1,71'dir.

⁹ Köleler, ev içi hizmetliler, kiracılar vs.

¹⁰ Ancak bu orana babası olmayan fakat bir erkek akrabası (amca, dayı, enişte gibi) ile yaşayan yetimler dâhil değildir. Bu tip hâneler geniş aile olarak sınıflandırılmıştır.

¹¹ 4 kuşağın bir arada yaşadığı geniş aile sayısı sadece bir adettir. Bu aile Müslümandır.

¹² Evini, oğlu, damadı, eniştesi ve kayınbiraderine kiralayan 4 hâne hariç tutularak hesaplandı.

Sonuç

Sonuç olarak II. Mahmut dönemine ait nüfus defterlerinden elde edilen verilerle şehirlerin veya kırsal yerleşimlerin hâne tipleri açısından kompozisyonlarını tam olarak çıkarmak mümkün değildir. Ancak bu defterlerden elde edilen veriler dikkatli bir şekilde kullanıldığında en azından bir fikir vermesi bakımından değerlidir.

- Kadın nüfusun erkek nüfustan küçük bir miktar da olsa fazla olduğu göz önüne alınarak bir projeksiyon yapıldığında, şehir genelinde geniş aile oranının yükseleceği açıktır. Bu durumda bu çalışmada tespit ettiğimiz geniş ve parçalanmış hâne oranlarının sadece baba/erkek soyuna göre tespit edilebilen geniş ve parçalanmış hânelerin oranlarını gösterdiği hatırd tutulması gereken önemli bir noktadır. Bu oranlar her bir şehir için en düşük değerleri yansıtmaktadır.
- Parçalanmış hâne oranına, erkek bulunmayan babasız kız çocuklarının yaşadığı hânelerin dâhil olmadığı hatırlanmalıdır. Ayrıca parçalanmış hâne oranının düşük olmasında rol oynayan faktörlerden biri, toplumda dulların yeniden evlenmesine/evlendirilmesine yönelik bir eğilimin olmasıdır.
- Hem Sivas'ta hem de Yozgat'ta dinî/etnik ayrıma göre bakıldığında gayrimüslimlerde geniş aile oranının daha yüksek olduğu görülmektedir: Sivas'ta yaklaşık %33, Yozgat'ta yaklaşık %32,5.
- Kan veya akrabalık bağı bulunmayan bireylerin yaşadığı geniş aile oranının hem Sivas hem de Yozgat gayrimüslimlerinde düşük çıkması - gayrimüslimlerin köle sahibi olamadığı göz önüne alındığında-gayrimüslimlerin Müslümanlara göre daha az sayıda hizmetkâr çalıştırdığına işaret etmektedir.
- Ankara, Kayseri, Konya, Sivas, Amasya, Adana, Ayıntab, Diyarbakır, Edirne, Manisa ve Trabzon şehirlerine ait 1350 adet tereke kaydını inceleyen bir çalışmada Osmanlı ailesinin geniş aile olmadığı, yani Osmanlı toplumunda geniş ailenin yaygın olmadığı sonucuna varılmıştır¹³. 1880-1940 yılları arasında yapılmış olan İstanbul nüfus sayımlarını inceleyen Duben ve Behar'ın çalışmasında da İstanbul'da çekirdek ailenin daha yaygın olduğu sonucuna ulaşılmıştır¹⁴. Ancak sadece erkek nüfusun kaydedildiği II. Mahmut dönemine ait Sivas ve Yozgat nüfus defterlerinden elde ettiğimiz sonuçlar, Tanzimat öncesinde Orta Anadolu'da geniş aile tipinin daha yaygın olabileceği olasılığı üzerinde durulması gerektiğine işaret etmektedir.

¹³ Bk. (Demirel, Gürbüz ve Tuş, 1992, ss. 96-161).

¹⁴ Bk. (Duben ve Behar, 2014).

Kaynakça**Belgeler**

COA (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi): Nüfus Defterleri (Nfs.d.): 1911, 2111, 2399, 2400.

Yayınlanmış Kaynaklar

- Aydın, M. (1990). Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri. *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989) Bildirileri'nden Ayrı Basım* içinde (ss. 81-106). İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Aydın, M.A. (1989). Aile. *DİA* içinde (C. 2, ss. 196-200). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demirel, Ö. (2008). Osmanlı Dönemi Çorum'da Ailenin Demografik Yapısı. *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007) Bildiri Kitabı*. Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları.
- Demirel, Ö., Gürbüz, A. ve Tuş, M. (1992). Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içinde (C. 1, ss. 96-161). Ankara: Ülke Yay.
- Duben, A. ve Behar, C. (2014). *İstanbul Haneleri, Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Gökçe, B. (1976). Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme. *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 8(1-2), 46-67.
- Göyünç, N. (1997). Hâne. *DİA*, içinde (C. 15, ss. 552-553). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karal, E.Z. (1943). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Karpat, K.H. (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kütükoğlu, M. (2003). 1830 Nüfus Sayımına Göre Menteşe Sancağında Hane Nüfusu. *Osmanlı Araştırmaları*, (XXIII), İstanbul.
- Özbay, F. (2015). *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sönmez, S. (2017). *Tanzimat'a Giden Yolda Bir Osmanlı Şehri Sivas (1777-1839)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Şahin, H.H. (2012). *Çorum Nüfus Defterleri (1837)- (1844)*. Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Şahin, S. (2013). *Mekan ve İnsaniyle Sivas*. Sivas: Buruciye Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1992). Osmanlı Toplumunda Aile. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içinde (C. 1, ss. 92-96). Ankara: Ülke Yay.
- Timur, S. (1972). *Türkiye'de Aile Yapısı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Yavuz, S. ve Yüceşahin, M. M. (2012). Türkiye'de Hanehalkı Kompozisyonlarında Değişimler ve Bölgesel Farklılaşmalar. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 75-118.
- Yüksel, H. (2006-2007). Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği'nin Demografik Yapısı. *Nüfusbilim Dergisi (Turkish Journal of Population Studies)*, (28-29), 73-89.

Ekler

Tablo 1. Sivas ve Yozgat'ta Geniş Aile Oranları

	Şehir Genelinde Geniş Aile Oranı	Müslüman Nüfusta Geniş Aile Oranı	Gayrimüslim Nüfusta Geniş Aile Oranı
Sivas	28,10 %	26,10 %	32,96 %
Yozgat	22,61 %	19 %	32,44 %

Tablo 2. Sivas ve Yozgat'ta Nüfus

	Erkek Sayısı	Tahmini Nüfus	Müslüman Oranı	Gayrimüslim Oranı
Sivas	13.470	27.500	66,30%	33,70%
Yozgat	5.318	10.900	68,50%	31,50%
Çorum	4.804	9.800	100%	-

Tablo 3. Sivas ve Yozgat'ta Hâne Sayıları

	Toplam Hâne	Müslim Hâne	Gayrimüslim Hâne
Sivas	4904	3442 (%70,2)	1462 (%29,8)
Yozgat	1959	1435 (%73,25)	524 (%26,75)

